

JAK KORZYSTAĆ ZE SŁOWNIKA

Słownik zawiera 52 rozdziały, w których znajdują się opisy funkcji grzecznościowych zwrotów oznaczających powitania, pożegnania, gratulacje, kondolencje itd., oraz artykuły hasłowe z opisem sytuacji użycia poszczególnych zwrotów wraz z ilustrującymi je przykładami.

Zróżnicowana objętość poszczególnych rozdziałów wynika z różnej częstości występowania danej funkcji grzecznościowej w języku. Najliczniejsze są powitania, pożegnania (i dwufunkcyjne powitania–pożegnania) oraz przeproszenia. Powitania wraz z pożegnaniami tworzą w procesie komunikowania tzw. nawias grzecznościowy, obejmujący każde zdarzenie komunikacyjne (spotkanie towarzyskie, krótką rozmowę, zebranie, przemówienie, audycję radiową, telewizyjną itd.). Powitaniom i pożegnaniom towarzyszą z reguły inne zwroty grzecznościowe rozbudowujące (nazywane formułami powitalnymi i formułami pożegnalnymi). Liczne w języku przeproszenia (występujące często również z innymi zwrotami grzecznościowymi rozbudowującymi, tworząc formuły przeproszenia) świadczą o dbałości uczestników każdego rodzaju komunikacji o „bezkolizyjny” przebieg rozmowy i o dobre relacje w przyszłości.

Wśród funkcji grzecznościowych są też reakcje na zwroty grzecznościowe, takie jak reakcje na podziękowanie, reakcje na przeproszenie, reakcje na pytanie grzecznościowe. Grzeczność rozgrywa się w dialogu, dlatego bardzo ważny jest zgodny z zasadami *savoir-vivre*'u sposób reagowania na konkretne zachowania grzecznościowe. Po reakcjach nieraz poznajemy, czy nasz rozmówca jest kompetentny komunikacyjnie. Na przykład często dziś spotykana w młodym pokoleniu reakcja na podziękowanie w formie *Nie ma sprawy* jest niestosowna w sytuacjach, gdy podziękowanie jest czysto formalne – spotykane w relacjach klient-ekspedient czy petent-urzędnik (nie wspominając o stopniu zażyłości rozmówców).

Nagłówki artykułów hasłowych, zapisane pismem pogrubionym, zawierają dany zwrot grzecznościowy, nieraz razem z elementami językowymi nieobowiązkowymi, tj. nie występującymi w obrębie każdego zwrotu, ujętymi w nawias. Na przykład w hasle **DZIĘKUJĘ (BARDZO)** wyrażenie nawiasowe informuje o tym, że zwrot wyrażający podziękowanie może mieć postać *Dziękuję* lub *Dziękuję bardzo*. Nawias występuje nieraz na początku nagłówka, np. **(CZY) MOGĘ MÓWIĆ Z...?** Nawiasy nie mają wpływu na układ alfabetyczny haseł – w przytoczonych przykładach miejsce haseł jest takie samo, jakie byłoby w wypadku tych samych haseł bez nawiasów.

W obrębie nagłówków hasel pojawiają się ponadto ukośniki, które oznaczają alternatywne użycie członów przed ukośnikiem i po ukośniku. Zapis **DZIĘKUJĘ I NAWZAJEM / WZAJEMNIE** oznacza, że w języku występuje zarówno zwrot grzecznościowy w postaci *Dziękuję i nawzajem*, jak i w postaci *Dziękuję i wzajemnie*. Jako wyrażenia hasłowe podawane są zwroty, które mogą występować jako samodzielne kwestie dialogu.

Ukośnik w nagłówkach zawierających formy mówiące o odbiorcy, np. **CO CIĘ / PANA DO NAS SPROWADZA?**, niesie taką informację, że podany zwrot może być kierowany zarówno do odbiorcy, z którym jesteśmy na ty, jak i do odbiorcy, z którym jesteśmy na pan/pani. Kolejność form odpowiadających obu relacjom nie ma na ogół znaczenia, chociaż w wypadku większej frekwencji którejś z nich, umieszczana jest ona w pierwszej kolejności. Wśród członów nazywających odbiorcę może wystąpić forma *państwo*, np. **PRZEDSTAWIAM PAŃSTWU...** Oznacza to, że dany zwrot grzecznościowy częściej kierowany bywa do odbiorcy zbiorowego niż do pojedynczego.

Wielokropek w nagłówku informuje o tym, że w jego miejscu forma jest sytuacyjnie rozbudowywana. Na przykład po zwrocie przedstawiania komuś kogoś w formie **PAN POZWOLI (ŻE PRZEDSTAWIĘ)...** następuje wymienienie osób sobie przedstawianych (połączone nieraz z pochwałami i komplementami, użytymi do ich charakteryzowania). Wielokropek w nawiasie sygnalizuje, że forma może być sytuacyjnie rozbudowana, ale nie jest to wymóg bezwzględny. Na przykład w zwrocie oznaczającym częstowanie: **CO PIJECIE (...)?**

Relacja na pan/pani oddawana jest w nagłówkach hasel za pomocą formy *pan* (w różnych przypadkach) lub formy czasownika łączliwego z formą *pan*. Jeżeli w nagłówku wystąpi forma *pani*, oznacza to, że w relacji na pan/pani częściej dany akt grzeczności kierowany jest do kobiet niż do mężczyzn, np. **DROGA PANI...** Podobnie rzecz się ma z formami liczby pojedynczej (*ty – pan*) i mnogiej (*wy – państwo*). Jeżeli w nagłówku zapisano jako alternatywną formę liczby mnogiej, to oznacza, że dany akt kierowany bywa zarówno do pojedynczej osoby, jak i grupy osób (na przykład zwrot odnoszący się do częstowania: *Czego się napijesz?*, *Czego państwo się napiją?* czy zapraszania: *Wstąp do mnie*, *Wstąpcie do nas*).

W niektórych nagłówkach znajdują się człony zapisane małymi literami (nie wersalikami), często po znaku +, np. **BĄDŹ ŁASKAW + bezokolicznik** lub **BYŚ MI PODAŁ + rzeczownik**. Oznacza to, że ten fragment zwrotu nie zawiera ściśle określonego zwyczajowo słowa czy wyrażenia, lecz stanowi puste miejsce, możliwe do wypełnienia przez konkretną formę bezokolicznika czy rzeczownika, uzależnioną od sytuacji i/lub inwencji mówiącego.

W nagłówkach hasel spotkać można skrót *itp.* po wymienionych przynajmniej dwóch członach rozdzielonych ukośnikiem w funkcji alternatywnej (była o tym mowa powyżej). Na przykład: **CHCESZ KAWY / HERBATY itp.** Zapis taki oznacza, że oprócz wskazanych członów alternatywnych może być tu wstawiony człon

inny, należący jednak do tego samego kręgu znaczeniowego wyrazów. Przykłady w obrębie hasła precyzują ów zakres znaczeniowy – w wymienionym przykładzie chodzi o napoje i pokarmy, którymi w określonej sytuacji ktoś kogoś częstuje.

Nieliczne hasła zawierają na końcu nagłówka znak wykrzyknika w nawiasie (!). Oznacza on ostrzeżenie, że dany zwrot grzecznościowy jest niestosowny lub językowo niepoprawny, lecz we współczesnej polszczyźnie spotykany. Na przykład **ABSOLUTNIE (!)**.

Szyk wyrazów w główce hasła jest szykiem, który w zgromadzonym materiale wystąpił najczęściej. Ponieważ język polski ma swobodny (ale nie dowolny) szyk wyrazów, kolejność składników wieloczłonowego zwrotu może też być inna. W obrębie niektórych artykułów hasłowych, w części **UWAGA**, podano dodatkowo informacje dotyczące szyku spotykanego rzadziej, ale w określony sposób ustabilizowanego, oraz informacje mówiące o jeszcze większej dowolności w tym zakresie.

Część haseł, umieszczonych na końcu danego rozdziału, opatrzona jest po nagłówku znakiem ♦. Znak ten sygnalizuje, że dany zwrot grzecznościowy (często powstały po roku 1989) używany jest w środowisku młodych dorosłych i niedorośli lub w określonych grupach tego środowiska, i z reguły nie adresowany do osób średniego i starszego pokolenia. O zwrotach tych często nie można jeszcze orzec, czy pozostaną wśród polskich zwrotów grzecznościowych – raczej należy sądzić, że względu na ich ekspresywność, że na jakiś czas „zatrzymały się” w naszym językowym *savoir-vivre*.

W obrębie artykułów hasłowych ze znakiem ♦ po nagłówku podawana bywa geneza danego zwrotu. Nie zawsze geneza łatwa jest do ustalenia, ponieważ zwroty te powstają spontanicznie, by nie powiedzieć bezrefleksyjnie. Zawsze są przejawem językowej twórczości, zabawy słowem, lecz dotarcie do autora (pierwszego autora?) danego zwrotu z oczywistych powodów nie jest możliwe. Dlatego stwierdzenie, w jaki sposób dany zwrot został utworzony (poprzez jakie skojarzenia, przeniesienia niepolskich elementów językowych na grunt polski, neologizmy itp.), ma nieraz charakter hipotezy badawczej.

Podział na zwroty młodzieżowe (opatrzone w słowniku znakiem ♦) i niemłodzieżowe (tradycyjne) jest podziałem wynikającym z podjętych przez autorkę arbitralnych nieraz (choć wynikających ze zgromadzonego materiału) decyzji – może on budzić kontrowersje. Granica między zwrotami młodzieżowymi i tradycyjnymi jest rozmyta z kilku powodów natury pragmatycznej. Przede wszystkim używane powszechnie określenie „zwroty młodzieżowe” nie ma jednoznacznego odniesienia. Grzecznościowych zwrotów młodzieżowych używają zarówno przedszkolaki, jak i uczniowie szkół podstawowych (poprzez naśladownictwo, pozwalające im na utożsamianie się z osobami od nich starszymi, ale młodszymi od pokolenia rodziców czy nauczycieli). Wśród gimnazjalistów obserwuje się największą „twórczość grzecznościową”, która z jednej strony pozwala na zademonstrowanie indywiduali-

zmu (który w tym wieku odgrywa ważną rolę w kształtowaniu się osobowości i intelektu), z drugiej – na utożsamienie się z grupą (co odgrywa również dużą rolę i jest jedną z postawowych potrzeb młodego człowieka). W wieku licealnym obserwuje się tworzenie nieraz hermetycznych grup rówieśniczych, których wyznacznikiem jest między innymi upodobanie do określonych zwrotów grzecznościowych powstałych pierwotnie jako okazjonalizmy czy indywidualizmy, potem upowszechnionych, lecz wywołujących znane tylko danej grupie skojarzenia, najczęściej humorystyczne. Okres studencki z kolei to zderzenie wyniesionych ze szkoły średniej i własnych środowisk zwrotów nazywanych młodzieżowymi z potrzebami komunikacyjnymi bardziej zróżnicowanymi. Jest jeszcze w tym okresie silna potrzeba zabawy słowem, ale też obiektywna potrzeba ujednoczenia zwrotów grzecznościowych (ujednoczenia zasadniczo w obrębie wydziału czy instytutu), oraz potrzeba dostosowania się do bardziej skomplikowanych relacji komunikacyjnych: z wykładowcami o różnych stopniach naukowych, stanowiskach, z władzami i administracją uczelni, z pracodawcami i pracownikami firm, w których studenci podejmują pracę. Zwrotami młodzieżowymi posługują się ponadto przedstawiciele średniego i starszego pokolenia, obcujący z młodzieżą w rodzinie czy w pracy. Posługują się zasadniczo z dwóch powodów: z powodu „osłuchania się” i z powodu chęci nawiązania lepszego kontaktu. Innym powodem może też być atrakcyjność formalnojęzykowa zwrotu lub jego skrótowość.

W przykładach zwrotów pochodzących z komunikacji internetowej (komunikatorów, czatów, forów, blogów i e-maili) poprawiono błędy ortograficzne i interpunkcyjne. Zachowano zaś, zgodnie z oryginałem, zapisy bez znaków diakrytycznych (tj. *l* zamiast *ł*, *a* zamiast *ą* itp.). Oddaje to klimat „wolności słowa”, typowy dla młodego pokolenia. Przykłady pochodzące z zasłyszzeń podane zaś zostały w pisowni standardowej.

Hasła nie zawierające znaku ♦ to typowe dla polskiego zasobu grzecznościowego zwroty, znane wszystkim pokoleniom Polaków i – przynajmniej teoretycznie – możliwe do zastosowania w każdym pokoleniu. Granica jednak między zwrotami młodzieżowymi i niemłodzieżowymi (tradycyjnymi) – jak wspomniano powyżej – jest nieostra.

Oprócz mieszczących się w obrębie rozdziałów artykułów hasłowych – składających się z zapisanego pismem pogrubionym nagłówka hasła, będącego częścią artykułu hasłowego, definicji danego zwrotu grzecznościowego i ilustrującego go przykładu (jednego lub więcej) – zamieszczane są odesłania do innych haseł. Skrót *zob.*, usytuowany tuż po nagłówku hasła, zastępuje definicję – wtedy gdy zwroty występują w jednakowej funkcji grzecznościowej i możliwe są ich jednokowe zastosowania kontekstowe. Na przykład:

MÓWI...

zob. (TU) **MÓWI...**

Skrót *por.* zaś, zamieszczony na końcu artykułu hasłowego, odsyła do zwrotu lub

zwrotów z jakiegoś punktu widzenia podobnych – ze względu na formę gramatyczną czy mechanizm tworzenia neologizmu. Tak jest na przykład w artykule hasłowym **WITAJCIE**:

WITAJCIE

forma kierowana do odbiorcy zbiorowego, stosowana w bliskich stosunkach

[licealistka, wchodząc do klasy]

Witajcie, dziewczęta!

[mail studenta do grona znajomych]

Witajcie, Kochani!

por. **WITAJ**

Niektóre artykuły hasłowe zostały uzupełnione o uwagi (po słowie **UWAGA**). Zawierają one dodatkowe informacje dotyczące między innymi niestosowności użycia określonych zwrotów oraz ich tendencji rozwojowych.

Oto przykład artykułu hasłowego wzbogaconego uwagą:

BĄDŹ ŁASKAW + bezokolicznik

grzeczna forma polecenia zawierającego w sobie element pouczenia, wyrażająca wyniosły dystans wobec rozmówcy

[starsza koleżanka z pracy do młodszej]

Bądź laskawa zdjęć te torby z mojego biurka!

[matka do dorosłego syna]

Bądź laskaw zamykać za sobą drzwi!

UWAGA

Możliwe są wspólnie konteksty nie zawierające negatywnego nacechowania, o którym mowa w definicji. Wówczas wyrażają elegancką prośbę, np. *Bądź laskawa podać mi szal*, stosowane są jednak tylko przez przedstawicieli starszego pokolenia. Jako nienacechowane, zdecydowanie wychodzą z użycia.

Wiele artykułów hasłowych nie zawiera definicji i/lub przykładów – składa się wyłącznie z nagłówka. Dzieje się tak wtedy, gdy użycie danego zwrotu jest tak oczywiste, że nagłówek jest jednocześnie przykładem. Na przykład: **CZYM MOGĘ (PANU) SŁUżyć?**

W nagłówkach nie ma znaków interpunkcyjnych w formie wykrzykników (poza wykrzyknikami w nawiasie, które informują o błędzie niestosowności). Nawet wtedy, gdy nagłówkiem jest wykrzyknienie, np. **O**, po którym zgodnie z normą poprawnościową dotyczącą pisowni wykrzyknik postawić należy. Wykrzykniki występują wyłącznie w przykładach. Decyzja ta wynika z dążenia do osiągnięcia optymalnej przejrzystości graficznej występujących w słowniku nagłówków, w których umieszczono wiele innych znaków interpunkcyjnych, skrótów i symboli (była o nich mowa powyżej). Wykrzykniki ponadto są odzwierciedleniem indywidualnej intonacji, która nieraz powinna być oddana za pomocą tego właśnie znaku (lub jego zwielokrotnienia), innym razem zaś za pomocą wielokropka czy kropki. Znaki te znajdziemy w przykładach.

Podobnie potraktowano możliwe przedłużenie w wymowie (i w naśladowanych mowę wypowiedziach internetowych) samogłoski, świadczące o ekspresywności danego zwrotu, np. *Ooooo!* w funkcji powitania. Ponieważ ekspresywność osiąga się regularnie poprzez tego rodzaju zabieg, do zapisu nagłówków artykułów hasłowych nie wprowadzono zasadniczo (poza zwrotem **Paaaaaaaa**, który wyjątkowo często jest w ten sposób intonowany) odpowiadających przedłużonym głoskom zwielokrotnionych liter. Zapisy takie występują natomiast w przykładach.

Wśród zamieszczonych w słowniku rozdziałów jeden może wywoływać wątpliwości, mianowicie rozdział zatytułowany *Powitanie–pożegnanie* (oprócz niego są rozdziały o tytułach *Powitanie* oraz *Pożegnanie*). W rozdziale tym umieszczone zostały zwroty grzecznościowe mogące pełnić zarówno rolę powitania, jak i pożegnania – na przykład *Cześć* czy *Hej*. W rozdziale *Powitanie* znajdują się zwroty pełniące jedną funkcję: powitania, na przykład *Dzień dobry*, *Dobry wieczór*. A w rozdziale *Pożegnanie* – zwroty pełniące funkcję wyłącznie pożegnania, na przykład *Do widzenia*, *Na razie*. Wśród zwrotów młodzieżowych są takie, które ze względu na genezę powinny być jednofunkcyjne – na przykład *Siema*, pochodzące od zadawanego na początku kontaktu pytania grzecznościowego *Jak się masz?* Jednak zatarcie się w świadomości mówiących związku z podstawą słowotwórczą spowodowało, że zwrot ten pełni obecnie obie wymienione funkcje (z przewagą funkcji powitania). Przyczyn takiego stanu rzeczy jest więcej; wszystkie one skłoniły mnie do wyodrębnienia osobnego, dosyć obszernego rozdziału *Powitanie–pożegnanie*. Niektóre z zamieszczonych w tym rozdziale zwrotów pełnią częściej funkcję na przykład powitania niż pożegnania, a o niektórych można sądzić, że znalazły się tam przez pomyłkę, gdyż występowanie w obu funkcjach jest sporadyczne. Decyzje podejmowałam jednak na podstawie bogatej bazy materiałowej.

Słownik zakończony jest indeksem, w którym ułożono w porządku alfabetycznym wszystkie omówione w obrębie poszczególnych rozdziałów zwroty grzecznościowe. Przy każdym zwrocie umieszczona jest zapisana pogrubionym pismem liczba, odpowiadająca numerowi rozdziału lub rozdziałów (jeśli zwrot w tej samej formie pełni więcej niż jedną funkcję grzecznościową, np. *Nie ma za co* – to reakcja zarówno na podziękowanie, jak i przeproszenie).

Dzięki temu ze słownika korzystać można na dwa sposoby: czytając poszczególne rozdziały poświęcone danej funkcji grzecznościowej (np. powitaniom, pytaniom grzecznościowym, odmowie) lub czytając wybrane artykuły hasłowe według form występujących w indeksie (np. *Co słyszc?*, *Siema*, *Łączę wyrazy szacunku*).